

Idegen és saját a történelemben

A bizonytalan létállapotú történelmi tények sokasága, a tényt előállító nézőpontok változásainak hihetetlen gyakorisága és gyorsasága miatt keletkezhet az a látszat, hogy az írásos hagyománnyal nem rendelkező, az előtörténelemben (*praehistoria*, *Vorgeschichte*) tartozó, illetve az írásos hagyománnyal rendelkező történelmi népek csoportja mellett van egy harmadik csoport is, azoké, amelyekről csak idegen források maradtak ránk, s történelmük alakulása folytán a balti népek nyilvánvalóan ebbe az utóbbi csoportba tartoznának.

Ez az első pillantásra oly magától értődő csoportosítás azt a nehezen megoldható – és sokak számára értelmetlenül fölösleges – kérdést veti fel, hogy mi az idegen, és mi a saját a történelemben.

Még akkor sem egyértelmű a válasz, ha a mai, a nyelvet és a nemzetet azonosító nézőpontot elfogadjuk, ugyanis a nyelv még ma sem tölti ki teljesen a nemzeti (közösségi) tudatot. Hogy mi az idegen és mi a saját, azt mindig az dönti el, hogy egy adott közösségi tudat mely összetevői és milyen arányban vesznek részt annak kialakításában és formálásában. A múlt században nemcsak J. Kraszewski, hanem a litvániai származású A. Mickiewicz litván tárgyú műveit is sokan a litván kultúra részének tartották: egyrészt annyira erős volt írásaiknak litvánpárti ideológiája, hogy ez megbocsáttatta azt a tényt, hogy egyetlen sort sem írtak litvánul, másrészt oly kevésbé létezett litván tudat, hogy megteremtéséhez, amely a „nemzeti ébredés” fő célja volt, idegen anyagot is szabad volt felhasználni.

Részlet Bojtár Endre: *Bevezetés a baltisztikába* című könyvéből. Irodalomjegyzék lásd ott.

Ugyanígy Garlieb Merkel (1769–1850), ez a *Sturm und Drang* rigai műhelyében, az ún. Próféta Klubjában formálódott jakobinus kizárólag németül írt, azokat a műveit is, amelyeket a később kialakuló nemzeti tudat felhasznált, s amelyek mind a mai napig egyaránt szerepelnek a lett és a német irodalomtörténetekben is, az előbbieken jóval nagyobb súllyal, s történelmietlenül és szűkkeblűen (mintha nem tartozhatna egy író egyszerre több nemzeti irodalomba is) csak újabban próbálja kitessékelni őket onnan a Svédországban élő kitűnő történész, A. Johansons, mondván, hogy a „lett mentalitás” ködös fogalma nem elegendő Merkel ott tartására, és művei ugyanúgy csupán hatást gyakoroltak a lett irodalomra, mint akármely más idegen író művei (ami persze könnyűszerrel cáfolható).

Különösen a lett kultúra bővelkedik olyan esetekben, mikor az idegen sajátja alakulása pontos időponthoz köthető. Ezek közül kettő bátran a lett írásbeliség, s talán a lettség létét eldöntő csodának minősíthető. Az első E. Glück, a *Biblia*-fordító, a másik Idős Stenders, aki sírjára már azt vésette: „Itt nyugszik G. F. Stenders. A lett.”¹

Ha azonban messzebb megyünk vissza a múltba, a latin uralta középkorba, akkor a nyelvi szempont esetleg semmi szerepet nem játszik. Az első lengyel krónika (1112–1116) Gall Anonimnak mondott szerzőjének a kilétét homály fedi. Az azonban bizonyos, hogy külföldi volt (talán Magyarországon keresztül Provence-ból érkezett), s művét latinul írta. Mégis, a *Historia Polonorum*-ot a lengyel nemzeti irodalom első művének tartják. Az, hogy a Livóniai Krónika Heinrichus de Lettisnek mondott ismeretlen szerzője német vagy lett, Lett vagy Lettföldi Henrik volt-e,

jóformán mellékes, hiszen az kiderül a szövegből, hogy a krónikás tudta a helyi nyelveket (nemcsak a lettet, de a lívet is), de a livóniai népeket erőszakkal, tűzzel-vassal keresztelő Albert rigai püspök feltétlen híve volt. Idegennek csak akkor minősíthető, ha sajátuk a pogány népet tartjuk.

Mindenki, aki a nyelvi elem egyeduralmát a közösségi tudatban történelmietlenül visszavetíti olyan időkre is, amikor még nem létezett lett, litván tudat, feloldhatatlan ellentmondásokba ütközik. A Kanadában élő, lett származású V. Vikis-Freibergs (1989), aki pszichológusból lett mítoszkutató, a „pánfolklorizmus” egyik vezéralakjaként a sajátot azonosítja a dainákat szájról szájra adó, lettül beszélő pogányokkal, akikhez képest minden „idegen megfigyelő ellenséges, mert beszámolóikat saját vallási és ideológiai előítéleteik színezik át”. E szerint a logika szerint azonban az idegen, a német kereszténység felvételével a lettség történelme derékba tört, s az idegen pályáról csak 1918-ban tudott a sajátjára ráállni.²

A (gyakran az ellenségessel azonosított) idegen és a saját merev szembeállítás helyett inkább C. Renfrew megfogalmazását fogadnám el: „ethnicity is a matter of degree”, egy etnikumhoz tartozás fokozatok kérdése, vagyis én inkább az idegen és a saját történelemtől függő, változó arányáról beszélnék, ahol a saját a megőrződött nyelv miatt soha nem csökkenhet nullára. (Ha nullára csökken – mindenfajta nyom nélkül kihál egy nép, egy nyelv –, akkor nincs miről beszélni.) Ám a történelmi körülmények úgy hozták, hogy az írásbeliség támasza híján későn alakult ki a lett és litván nemzeti tudat, emiatt a források nagy része szükségképpen idegen: valóban, mintha mindig mások beszéltek volna a baltiakról. A földrajzi elzártság mellett ez történelmük másik fő jellemzője.³

A baltiak e két tényező miatt szorultak Európa peremére, s olyan történelmi pillanatoktól eltekintve, mint a Szovjetunióból való 1989–91-es kiszakadás, maradtak mindvégig ott. 1413-ban a Livóniai Lovagrend küldötte Rómában kénytelen volt a pápának lerajzolni Livónia térképét – azét a Livóniáét, amely formálisan, jogilag a pápa fennhatósága alá tartozott –, mert a rend ellenfelei azt próbálták bemesélni a Kúrián, hogy a dorpati (tartui) püspökség Svédországban található. L. Arbusow is kénytelen megállapítani, hogy a kelet-baltikumi népek majdnem teljesen ismeretlenek maradtak Nyugaton, amint azt egy

másik pápa, Aeneas Silvius „tudatlansága és szintemind egyik késő középkori krónikás hallgatása is bizonyítja”.

A baltiak e két tényező miatt maradtak meg oly sokáig a természeti létezés állapotában, s emiatt válhatott J. Kraszewski meséje, az *Egle (Ezüstfenyő)*, a kígyókirálynő legalábbis a litvánóság sajátjává, „lelkének” kifejezőjévé. A mese arról szól, hogy a halász három lánya közül a legkisebb feleségül ment a tengeri kígyókirályhoz, Žilvinashoz. Boldogan éltek a tenger alatti palotában, a királynének két fia és egy lánya is született. Míglen az asszony gyerekeivel együtt hazament látogatóba, ahol is a királyné tizenkét fivére meg akarta tudni a kígyókirály nevét. Két unokaöccsüket hiába kínozták, azok nem árulták el apjukat, unokahúguk azonban igen. Mikor aztán a fivérek hívó szavára a kígyókirály előjött a tengerből, kapával-kaszával agyonverték. Felesége saját magát ezüstfenyővé átkozta, fiait tölgygés és jávorra, az áruló leányt pedig nyárfává. E meséből általában azt szokás kiolvasni, hogy a litván nemzeti karakter legfontosabb tulajdonsága a hűség. Lehetséges ilyen értelmezés is. Számomra azonban a mese általánosabban az erdő mélyén élő baltiakat példázza, akik a szavakban, a névben csupán a másik ember elárulásának az eszközét látták, s akik – miután kudarcot vallott az idegenekkel való együttélés –, csak arra találtak lehetőséget, amire Ezüstfenyő-Egle: visszamenekülni néma természeti tüneményé.

Sorsuk ennek megfelelően alakult: mint írástudatlan természeti lények sokáig a történelmen kívül rekedtek. A német történelemben az ókor és a középkor közötti folytonosság a fő kérdés. A baltiak esetében – a középkori litván közjátéktól eltekintve – a régiség, amelyben mintegy egybecsúszott őskor, ókor és középkor, egyenesen az újkorhoz kapcsolódik. Az a korszakos jelentőségű kulturális fordulat, amelynek során a szóbeliségből írásbeliség lett, a görögöknél Homérosz idején ment végbe, itt a nemzetté váláshoz kapcsolódva igazából csak a 18–19. században. Vilnius Rómát „utánzó” alapítása a 13. században történt, s a litván Romulus-Remus-legenda a 16. században született. Olyan, Európában őskori, ókori vagy a legrosszabb esetben középkori jelenség, mint egy egész etnikum kihalása, a Baltikumban az új- és a legújabb korban is előfordult, sőt

1991-ig napjainkban is valós veszély – reméljük – volt.

A választóvonal nem pogányság–kereszténység között húzódik, hanem abban a módban és főként az időben (a megkésetttség!), ahogy és amikor Európa „nyugati” és „keleti” fele megkeresztelkedett.⁴ Nyugaton az első háromszáz évben kizárólag egyénileg lehetett megkeresztelkedni, a keresztelés egyik alapelve szerint: „Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözülni fog, aki nem hisz, az elkárhozik” (Mk 16,16). Az áttérést mindenkinél megelőzte a katekumenátus, egy bizonyos „tagjelöltség” időszaka, ami szabályos „pedagógiai rendszer” volt, amint azt a kereszténység terjesztésének másik alapelve hangsúlyozta: „Menjetekek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket, kereszteljétek meg őket az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek” (Mt 28,19–20). A jelöltnek a három év alatt nemcsak a krisztusi tanokat kellett megtanulnia, hanem részt kellett vennie jótékonysági munkában, megtapasztalni imádkozva-böjtölve az askéta életet is, s ha szükséges volt, köteles volt még foglalkozást is váltani. Egyszóval azt, hogy valaki keresztény legyen, az illető személynek kellett kérnie. Igaz, hogy ez 380-ban, mikor a kereszténység államvallássá lett, megszűnt, s Nagy Konstantin idején Bizáncban már halálbüntetés sújtotta a nem keresztényt, s az „aki a hatalom, azé a vallás” már ekkor – nem pedig a protestantizmus idején – életbe léptetett elve alapján kezdtek egész törzseket, népcsoportokat megkeresztelni, ám az előző háromszáz év nyilván nem múlt el nyomtalanul. Amit igazol az az óriási különbség, amely aközött van, ahogy a germán barbárok az 5–6. századtól kezdve lényegében simán Róma örökébe léptek, illetve ahogy a 9–10. század új, de főként a 13. század még újabb balti barbárjait úgy kényszerítik be Európába.⁵ Kelet-Európában csak az uralkodó részesült egyéni felkészítésben, aztán ő keresztelte meg népét tömegesen. Így csinálta ezt Vlagyimir kijevi fejedelem, aki az egyik nap megsemmisítette a pogány isten, Perun hatalmas szobrát, s másnap a Dnyeperbe hajtatta keresztvíz alá népét, s így csinálta 1387-ben Jagelló király a litvánokkal, egy-egy nagyobb csoportnak ugyanazt a nevet adván a keresztességben.⁶ A kereszténység felvételének ez a módja önmagában ellentmondó, hisz a kereszténység mint az egyéni megváltás tana a bűnök

rabságából a szabadság birodalmába való egyéni belépést ígerte.⁷ Vonzereje is ebben rejlett: e bűnöktől mentes szabadságban egyénileg, személy szerint nyilvánított egyenlőnek minden embert, amint ezt az 1249-es chrystburgi békeszerződés szavai (teológiai-filozófiai érvek egy békeszerződésben!) tanúsítják: „amíg nem követ el bűnt, minden ember egyenlő, és csak a bűn teszi az embert nyomorulttá és alávettetté; és ugyanígy minden egyes ember, legyen akármilyen szabad is, a bűn rabszolgájává válik, ha bűnt követ el”. Ebből persze az is következett, hogy a megkeresztelt poroszok egyénileg lettek tagjai a lovagrendi államnak, a poroszokról mint közösségről szó sem lehetett.

A kereszténység felvételében megmutatózó alapvető különbség nyilván arra megy vissza, hogy a zsidó-görög-római „pogányság” kultúrája ezer szállal fonódott össze a kereszténységgel: Platón például valószínűleg ismerte az Ószöveget, s a keresztény doktrínát megteremtő egyházatyák szerint „nemcsak Mózes, de Szókratész is Jézus eljövételét készítette elő”. Épp ezért a keresztény térítőknél a lehető legtöbbet el kellett fogadniuk a pogány vallásokból, s Jézus tanítását az adott pogány vallás kiigazításaként, egyszerűen kiegészítéseként állították be. A kereszténység a 4–5. század türelmetlenségétől eltekintve folyamatosságot teremtett a „művelt világ” gondolkodásában.⁸ Ahogy Justinianus fogalmazott, „bárki bármit is helyesen mondott korábban, az nekünk, keresztényeknek a tulajdonunk”.⁹ A baltiak azonban nem mondtak semmit: némák voltak, s őket ennek megfelelően nem „történelmi”, hanem „természeti” pogányként kezelték. Azonkívül, hogy meghamisítja a múltat, nem tudom, nem tesz-e nagyon rossz szolgálatot ezeknek a népeknek az, aki ezt a különbséget megpróbálja összemosni, s megpróbálja úgy beállítani, mintha a kard hegyén hozott idegen történelmi lét előtt és mellett nem egy elmaradt, pusztán természeti lét lett volna, hanem egy, az idegennel egyenértékű, saját mitológiával, folklórral telített másik történelmi lét (ennek szimbólumaival van tele a mai lett és litván szellemi és hétköznapi élet), amelyhez a modern, „amerikanizálódott” világ szörnyűségei elől még talán ma is vissza lehet menekülni.¹⁰

Hogy milyen volt, milyen lehetett az az arany-

kor, arra csak egy adat: a 4. századból származó, valószínűleg a legnagyobb suduv település feltárása azt mutatja, hogy a férfiak átlagéletkora 30, a nőké 25 év volt, s az egyetlen, „fejedelminek” elkeresztelt sírban talált 55 év körüli férfi már csodaszámba ment. Talán megkockáztatható az a rövid, dilettáns „történetfilozófiai” megjegyzés, hogy általános ellentmondás feszül az emberiség létszámának növekedése és életminőségének a csökkenése között. Minden társadalomszerveződési forma az előzőnél több ember számára biztosít megélhetési lehetőséget, de nehezebb körülmények között. A prehistorikus Európa földművelése C. Renfrew adatai szerint ötvenszer több embert, százalékosan ötezerszer többet tartott el, mint a vadászat-halászat-gyűjtögetés, ám korántsem jobban (a parasztok állandóan az éhínség határán éltek), s mindenképpen több és keményebb munka árán. A mezőgazdaságból az ipariba váltó társadalmak ugyanígy.¹¹ (Arról már nem is beszélve, hogy Kelet-Európában a várak-városok az állandóvá váló háborúknak köszönhetik születésüket.) Az előző könnyebb élet mindig megszűli az aranykor mítoszát.

C. Lévi-Strauss két típusú kultúrát különböztet meg: az egyik progresszív, felhalmozó és szintetizáló, a másik erre képtelen. Az előrehaladásnak, az addigi tapasztalatok felhalmozásának és összegzésének az előfeltétele az írásbeliség: „A megrögzítetlen mű soha nem válhat olyan szilárd alapjává a továbbhaladásnak, mint a megrögzítettségében állandóvá vált s mindig eredeti formájában való megértést igénylő, a legtávolabbi korok olvasójához vagy hallgatójához is változatlan formában szóló írott mű. A népköltészet mindig csak egy lépést léphet előre, s mindig csak közvetlen elődjéhez kapcsolódhat tudatosan. Életformájához hozzátartozik, hogyha nem talál azonnal visszhangra, nyomtalanul elvész. Az írásban rögzített mű mögött az egész világirodalom áll, s előrelátásának, hatásának nincsenek határai.” S a két típusú kultúra különbségének a lényegére rámutatva Szilágyi János György így folytatja: „Az írott mű alkotó egyéniséget feltételez, s olyan mondanivaló igényét és jelenlétét, amelyhez a közösségben soha fel nem oldódó alkotó egyéniség teremtő munkájára van szükség. Ennek az igénynek a megszületése pedig nem esetleges véletlen, hanem éppúgy történeti szükségszerűség, mint az írás megjelenése.”

A múltat kétféleképp szemlélte és szemlélhe-

ti az ember: 1. történetileg, úgy gondolván, hogy az események valamiféle cél felé előremennek, haladnak, ahogy Hegel és az ő köpönyege alól kibújt s az egész 20. századi gondolkodást uraló marxizmus képzelte: „a világtörténet annak az elvnek a fejlődésfokozata, amelynek tartalma a szabadság tudata”; vagy 2. természetileg, úgy gondolván, hogy az emberi élet eseményei a természet, a világegyetem rendje szerint örök körforgást végeznek.¹² Az első szemlélet számára a történelem: haladás, sőt a legtöbbször tökéletesedés. A második számára nem:¹³ a természet rendjét feledő, a világegyetemet összekoszoló emberiség utat tévesztett, s ennek az úttévesztésnek a kezdetét hol a 20. századra, hol a felvilágosodásra, hol a középkorra, hol – mint a 2000 évnyi aionokban számoló Hamvas Béla – i. e. 660 körülre teszik.¹⁴

Mindenkinek szíve joga, hogy melyik felfogáshoz csatlakozik. Egyvalamit azonban nem szabad: a kettőt összekeverni, mert éppen abban áll a történelem kerekének közmondásos visszaforgatása; ahogy J. Vogt írta, ha valaki az előtörténelemből történelmet akar csinálni, „ha az írás nélküli időszak jelenségeit a történelmi létezés tényeként tünteti fel, akkor fennáll annak veszélye, hogy megzavarja a történeti szemléletet és ítéletalkotást”. Megint és újra: a mitizált történelemben a mindent mindennel összehasonlító¹⁵ során összerosódnak az értékek, köztük a legfőbb, az illető nép történelmének egyediségét kiadó értékek is. „Talán egy eljövendő generáció felismeri majd, hogy korunk leginkább zsákutcába vezető – noha jó szándékból fakadó – jellemzője az volt: miután a valódi tudomány eszközei révén felismertük, hogy valamennyi ember egyetlen állatani faj, s így *fizikai* természetét tekintve egyszemélyes tagja, a politikai ráhatás és propaganda eszközeivel megkíséreltünk az emberre mint kulturális és morális lényre hasonló értelmű egységet rákényszeríteni, ami pedig ellene mond *emberi* természetünk leglényegének.”

A különböző értékrendek összeza-
varosodásáról a különböző *fallacy* felbukkanása
árukkodik. Közülük a legfontosabbról, a naciona-
lista csúsztatásról már volt szó. Amihez társult
egy másik, amit a tudományosság téveszméjének
lehetne nevezni: az okfejtés kerekdedsége, tetsze-
tőssége kedvéért kezelünk tényként ellenőrizhe-

tetlen, esetleg csupán egyetlen tekintély által alátámasztott adatokat.¹⁶

A tudományosság csúsztatását csak erősítette, hogy a balti régiség kutatásában egyre inkább uralomra jutó összehasonlító mítoszkatatói irányzat strukturalista volt, s a strukturalizmus a szovjet rezsim idején erkölcsi-politikai kategóriának is számított: az először szovjetellenesnek bélyegzett, majd később épphogy megtúrt strukturalisták művelték az igazi tudományt, a Tudományt, szemben a szovjet ideológiától irányított áltudománnyal.

Az erkölcsi-politikai szempontból ily módon kétszeresen is feddhetetlen – hazafias-nacionalista és strukturalista – téveszme együttesen nyomja rá bélyegét nemcsak a neokomparatiztika említ-

tett nagyjainak a munkáira. Az ő nyomukban felnőtt egy kultúrantropológus-mítoszkatató nemzedék,¹⁷ akik nyelveket tudnak, nyitottak a világra, s a szovjet rendszer nehéz körülményei között is mindvégig igazi tudományt: strukturalista balisztikát műveltek. Munkásságukra áll Komoróczy Géza tömör jellemzése (1990), amit a szovjet *Mifü narodov mira* (1980–82) magyar változatáról, a *Mitológiai enciklopédiáról* (1988) adott: „Tartalmában strukturalista, formájában nemzeti.”

Erősen kétséges, hogy most, amikor az 1989-es forradalmi változások, a balti államok függetlenségének visszanyerése után végre lehetőség nyílik a mindenféle külső, és hogy úgy mondjam, előzetes téveszmétől mentes tudományra, képesek lesznek-e és akarnak-e változtatni irányukon.¹⁸

JEGYZETEK

1. A két példa is bizonyítja, hogy a nemzeti nyelvű kultúrák születésekor hogyan válik a nyelv egyre döntőbb tényezőjévé a közösségi tudatnak, olyannyira, hogy ha valaki be akar lépni egy kultúrába, akkor meg kell tanulnia a nyelvet. Mint például a litvániai származású francia költőnek, Oscar Milosznak, aki, miután 1918-ban elvállalta, hogy Litvánia nagykövete lesz Franciaországban, elkezdett litvánul tanulni.
2. A kérdés valós gyökere az, hogy a nemzeti ideológiával aligha illeszthető össze az univerzális kereszténység. A kereszténység terjesztői kezdetől, s a reformáció korától pedig különösképpen szemben álltak az etnikai elkülönüléssel, s így minden, ami az etnikumhoz, a nemzethez kapcsolódott (folklor, mitológia), az automatikusan a pogány oldalra került. (A helyzetet tovább bonyolítja, hogy sok helyütt épp a reformáció teremti meg a nemzeti elkülönülés alapját, a nemzeti nyelvű írásbeliséget, s még tovább az, hogy a reformáción belül is jelentős különbségek voltak e tekintetben, például a nemzeti kálvinizmus és a nemzetközibb lutheranizmus között.)
A később megszülető „nemzeti kereszténység” fogalma (például „lengyel, litván katolicizmus”, „magyar protestantizmus”), hacsak nem pusztán tárgyi megjelölés, belsőleg ellentmondásos, mégpedig a kereszténység felől nézve legalább annyira, mint a nemzet felől.
Ez az alapdilemmája A. Pumpurs *Lačplesis*-ének is. A nemzeti eposz – vagy ahogy Pumpurs nevezte: „epikus ének” – a *Kalevala*, a *Kalevipoeg* és a szerb hősi énekek hatására, de főként a *Nibelung-énekeket* átköltő német W. Jordan (1819–1904) elméletével szemben született (amely szerint csak az indiaiak, a perzsák, a görögök és a germánok voltak képesek eposz megalkotására), s az elveszett „nemzeti eposzt” lett volna hivatott pótolni. (Egyesek szemében sikerrel: a moszkvai orosz nyelvű – egyébként J. Rudzitis mintaszerű bevezető tanulmá-

nyával és jegyzeteivel ellátott – kiadás címlapjáról „lefelejtették” a szerző nevét, így gyártván megfelelő folklor művet abba a sorozatba, amelyben addig türkmén, üzég, altáji, adigi és kazah „regényes”, illetve „hősi” eposzok jelentek meg.)

A. Pumpurs a német lovagok és a lett nép harcát ábrázolja mesés formában, ám mivel a lettek mégiscsak megkeresztelkedtek, zavaros módon kénytelen az ősi lett pogány isteneket valahogy összebékíteni Krisztussal. (Még ez is csak az első ének előjátékában, mintegy elméletileg történik meg. Maga a mese végig arról szól, hogy az új hit, a kereszténység a Perkons-tisztelő balti népek kiirtására született. Az első énekben összegyűlnek a régi istenek Perkons égi palotájában, ahol is a főisten, Liktentevs ('Sorsok Atyja' – az alapját képező *liktenis* 'sors' neologizmus, a lett népnyelvben teljességgel ismeretlen szó volt) közli az egybegyűltekkal, hogy csoda történt, Krisztus megszületett, ám tanítását az emberek rosszra fordították. A megoldás: „Be kell vezetni Lettországba is / A krisztusi hitet, / Az istenek azonban kedvük szerint formálhatják az emberi elmét!” Tehát a jó krisztusi tanítást az emberek rosszra fordították, a lettek azonban a pogány istenek segítségével visszatérhetnek a romlatlan jóhoz. Ezt az ezután szólásra emelkedő – az államfő után mintegy a miniszterelnök – Perkons is megerősíti: „Ígérem, ezentúl magam mellett őrzöm a lett nemzetet. / A jó tanításokat engedélyezem.” Sőt a lettek kiválasztottságát még meg is toldja egy érvel: „Krisztus tanítása nem új, / Alapjai keletről valók.” Ez arra célzás, hogy Pumpurs osztotta azt a széles körben elterjedt korabeli nézetet, hogy a lettek Indiából, a Gangesz partjáról, ahol az emberiség bölcsője is volt, költöztek fel északra, ezért ők már ott ismerhették eredeti, romlatlan formájában a krisztusi tanítást.

A motívum a „litván nemzeti eposzban” J. Kraszewski

- Witoloraudájában is feltűnik (V. versszak): „Halljátok a dalt! Ez a sírból támadt fel, / Múltatok történetét meséli nektek; / A keleti világban látta ősapáitokat, / És az ő hangjukkal szól fiaikhoz.”
- A kettő persze a legszorosabban összefügg, sőt egymásból következik. A germánoknak mind a három írása azért alakulhatott ki, mert érintkezésben álltak a mediterrán világgal: az i. e. első évszázadokbeli rúnairás egy észak-itáliai ábécéből jött létre, Wulfila püspök gót írása a 4. században a görög és a latin ábécéből, míg a különböző germán nényelveken a 6. századtól kezdődően lejegyzett szövegek a latin írásban öltöttek testet.
 - Az idézőjelet az indokolja, hogy a „nyugati” típus kezdetben nemhogy a Nyugatot, de még csak Európát sem jelentette, hiszen a latin kereszténység központjai Antiochiában, de főként Észak-Afrikában voltak – gondoljunk csak Hippon püspökére, Szent Ágostonra –, s Róma csak a vandálok 426-os afrikai betörése, majd végképp a 7. századi arab hódítás nyomán került vezető helyzetbe.
 - Szűcs Jenő írta le nagyon pontosan, hogy miként lett készter is az ágostoni „fiktív dualizusból” (*civitas Dei, civitas terrena*) „valóságos dualizmus”: először a germán törzsek álltak szemben a keresztény Rómával (s leegyszerűsítve, ennek révén jött létre Közép-Európának mint történelmi régióknak legalábbis a csírája), majd a Kelet-Európát létrehozó új és legújabb barbárok. Az utóbbiak esetében azonban avval az ágostoni alapelvevel, hogy csak meggyőzött embereket szabad megkeresztelni, már keveset törődtek.
Európa keleti és nyugati régiójának a kialakulását vizsgálva emellett természetesen arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Római Birodalom már letelepedett törzsek csapásai alatt hullt szét, míg Kelet-Európát végig nomád rablók támadták.
 - Bár amint erre többen rámutattak, ez a kizárólag J. Długoszról származó információ több mint kétséges, mert a februári befagyott folyó nem volt alkalmas a művelésre.
 - Ezt talán a legtömörebben Luther Márton híres szavai fogalmazzák meg az 1520-as *Értekezés a keresztény ember szabadságáról* című művében: „Mindenkinek a másik számára mintegy Krisztussá kell lennie, hogy egymás Krisztusává legyünk, és mindenkiért magává Krisztussá, vagyis igazi keresztényekké”.
 - Hahn István alighanem túlhangsúlyozza még a 4–5. század kirekesztő politikáját is.
 - A folyamatosság elvi alapját Pál apostol adta meg (Gal 3,23): „Mielőtt a hit elérkezett, a törvény (= Ószövetség) fogott össze és őrzött meg minket a hitnek, amelynek kinyilatkoztatása a jövőre várt”. Dante (*Pokol*, IV. 31–102. verssor) öt olyan nem keresztény költő – Homérosz, Horatius, Ovidius, Lucanus és maga a Mester, Vergilius – megtisztelt követőjének tartja magát, akiknek az volt az egyetlen nem bűnük, hanem fogatékosságuk, hogy a kereszténység előtt születtek, s akik ezért kerültek a pokol első körébe. Sőt sok olyan is volt (Ádám, Éva, Ábel, Noé, Mózes, Dávid, Izráel, Rákhel), akikért Jézus, „az Erős” leszállt a pokolba, s felvitte őket „a Kegyebe”.
A „középkor” egyenesen az antikvitás és a modernitás, Konstantin császár (†337) és Konstantinápoly eleste (1453) között volt „közép”, *medium aevum* (ahogy azt

- először 1688-ban Ch. Keller-Cellarius hallei történész iskolai történelemkönyvében megfogalmazta: *Historia antiqua, historia medii aevi, historia nova*), s mind a Karoling-kori reneszánsz, mind a 12–13. századi teológusok azon igyekezete, hogy a hitéleti dogmákat összhangba hozzák az arisztotelészi logikával és dialektikával, mind pedig a 13–16. század humanizmusa- reneszánsza (elsősorban a *studia humanitatis* és az *artes liberales* diszciplínáin keresztül) a pogányság és a kereszténység között vert hidat. (A hét szabad művészet kézikönyvét a pogány afrikai M. Capella alkotta meg, már az 5. században, s az egészen a reformációig az európai keresztény művelődés legmeghatározóbb műve maradt.)
- Az „amerikanizálódott” helyett itt persze a „szovjetizált” lenne a pontos kifejezés – és ebben van a baj gyökere: a modernizációt – amint erre A. Šliogeris árnyalt elemzésben rámutatott – a szovjet rendszer hajította végre: „Miközben a bolsevikok modernizálták Litvánia anyagi életét, a litván értelmiséget és az egész kultúrát a konzervativizmus felé taszították.”
Ugyancsak A. Šliogeris mondja el egy 1991-es interjújában, hogy a 60-as évek végén 70-es évek elején létező litván ellenzék szovjetellenessége, nemzeti jellege két irányzatban fejeződött ki (a harmadikat a „koz-mopolita”-liberális T. Venclova egymaga alkotta): az egyik a jelentéktelen szellemi színvonalú katolikus egyházhoz kötődött, a másik a legjobb értelmiségi erőket is tömörítő, a Dusburgi Péter Romovája után elnevezett, 1969-től néhány évig létezett Ramuva-társasághoz (amely a néhsnyevi pangás évei alatt részben magától megszűnt, részben a rendőrség betiltotta). A „ramuvások” a pogány múltat próbálták feltámasztani: néprajzi expedíciókat szerveztek, dainákat énekeltek, kis népi együtteseket alakítottak. Érdekesen alakult a függetlenség visszanyerése után törvényessé vált társaság sorsa: nem is a volt tagok, akik addigra már nagyon különböző utakon jártak, hanem a nevüket felkapók és az egykori – egyébként nagyon ködös – programot politikai célok érdekében elsekélyesítő megpróbálták magukat pogány egyházként elismertetni, hogy így jussanak anyagi támogatáshoz az államtól. A szocialista többségű parlament azonban 1996 augusztusában megtagadta hivatalos vallásként való bejegyzésüket. Biztosra lehet venni, hogy az azóta alakult új, konzervatív kormánynál újra fognak próbálkozni, s a lett Dievs-hívők után talán lesz még egy balti „újpogány” egyház.
 - A valójában szűkös, nyomorúságos paraszti életforma feldicsérésének az iparosodott városival szemben „kevés köze van az etnográfiai valósághoz”. Ez a múlt. A jövőt illetően pedig „az emberiség visszavonhatatlanul az ipari társadalomra van ítélve, egy olyan társadalomra, amelynek termelési rendszere a kumulatív tudományra és technológiára épül. Csak ez képes eltartani bolygónk jelenlegi és jövőbeli lakóit. [...] A mezőgazdaságra épülő társadalom többé már nem megoldási lehetőség, mert az ahhoz való visszatérés az emberiség nagy részét egyszerűen éhhalálra ítélné”.
 - Ez az európai kultúrán végighúzódo kettősség a zsidó, illetve a görög időfelfogásból ered; az első lineáris: egyszeri teremtést feltételez, s azt, hogy a történelem valamikor véget is ér; a második örök körforgást kép-

zel. Ebből következik, hogy az antik világban egyedül a zsidókat érdekelte a történelem, azaz „Isten akaratának időbeli kibontakozása a Teremtéstől a jövőbeni végső győzelemig”, a görögök a mítosz örök jelenében gondolkodtak.

13. „Valódi félreértés lenne úgy vélni, hogy az emberiség fejlődésének magasabb fokán vagyunk, mint a kőkorszak vadászai. A homo sapiens (...) már 35 ezer évvel ezelőtt is pontosan ugyanolyan fejlett volt fizikailag, pszichikailag és értelmileg, mint mi” – mondja R. Rimantieni arra alapozva állítását, hogy az ősember képes volt a természet egyensúlyát megőrizni, míg a mai ember nem.
14. Ennek a világfelfogásnak az őse valószínűleg a zoroaszteri rendszer, amelyben minden korszak háromezer évig tart, s „az igazság és az erkölcs korszakokként egy negyedrésszel romlik” (Finley).
15. Az egyik legnagyobb hatású ilyen összehasonlítgatás, O. Spengler könyve kapcsán írta R. Musil nagyon helyénvaló iróniával: „Vannak citromsárga lepkék és vannak citromsárga kínaiak, úgyhogy bizonyos értelemben azt mondhatjuk: a lepke a közép-európai szárnyas törpe kínai. Ismeretes, hogy a lepkék – éppúgy, mint a kínaiak – a gyönyör szimbólumai. Első ízben itt fogant meg a gondolat arról, hogy a lepidopterák faunájának, illetve a kínai kultúrájának nagy korszaka korábban soha nem sejtett módon egybecseng. Az pedig, hogy a lepkének van szárnya, a kínainak pedig nincs, felszíni jelenség csupán.”
16. E. Leach ezt a téveszmét (*intellectual inertia*) mondja, ami (szellemi) tehetetlenségi erőt és tunyaságot egyaránt jelent. Jó példa erre V. Pisani egyik tanulmánya. A kitűnő nyelvész szerint a Skandináviától a Volgáig húzódó indoeurópai egység azoknak a délkeletről bevándorolt hódítóknak az uralma alatt alakult ki, akiknek a nyelvét ő „protoszanszkritnak”, kultúrá-

ját pedig „protobráhmának” nevezi, mert „az a szanszkritban, illetve a védikus korszak bráhmán-kultúrájában őrződött meg a legjobban”. A baj csak az, hogy amint E. Leach rámutat, „nincs hiteles bizonyíték arra, hogy a Rig Védá a jelen formájában i. e. 400 előtt létezett volna, de ezt egyetlen indoeuropeista tudós sem ismeri el. Ha egy ilyen tudóstól bizonyítékokat kér az ember (mint ahogy én többször is tettem), akkor azt találja, hogy a válasz egyszerűen annak egy enyhén korszerűsített változata, amit Max Müller 1878-ban mondott”. A Védá korszak korának múlt századból származó, s azóta dogmává merevedett meghatározását Pisani azután egy „protobráhmán” érvel támasztja alá: nemcsak az indoeurópai hódítók törzsszövetségét vezették harcosok és papok, bráhmánok, de a bráhmán, a főpap, a római pontifex maximus intézménye fennmaradt a középkori poroszoknál is, amit a Dusburgi Péter említette Romova és a pápáként tisztelt krive is igazol. (Hogy ez mennyit ér, azt láttuk.) Pisani azonban néhány bekezdéssel később e két, önmagában is erősen kétséges állítást már bizonyított tényként kezelve kapcsolja össze: „Egy ilyen »pápa« az indiaiaknál hiányzik; lehet, hogy az ősi »protobráhmán« papságnak ez a figurája csak Európában jelent volna meg?”

17. Főként Litvániában, ahol N. Velius volt a vezérük.
18. A tehetetlenségi erő – vagy angolul: *inertia*, a szó mindkét értelmében – nagy úr. J. Boissevain példázata szerint a tudomány olyan, mint egy nagy gödör, amelynek a mélyén ásnak az emberek, és aki mélyebbre ás, az nyer dicséretet. Ha valaki rájön, hogy a gödörtől néhány méterre van egy olyan hely, ahol sokkal több ércet lehet találni, azért még az emberek nem fognak kijönni a gödörből, mert hiszen már olyan szép mélyen vannak, és ha csak egy-egy ásónyomot ásnak is, megint tíz centivel mélyebbre jutnak.

